

Má rozum miesto v teológii?

Jozef Duháček

10. mája 2024 ✝ Cirkev

Názor, že svätý Tomáš by nám mal byť vzorom pre chápanie vzťahu medzi vierou a rozumom, je bežný v tomistických kruhoch a v katolíckej filozofii a teológii všeobecne. Čo presne hovorí o spôsoboch, akými rozum podporuje teológiu v jej metodológii? V korpuse spisov svätého Tomáša sú tri texty, obzvlášť platné pre túto tému.

Ilustračný obrázok, zdroj: jenikirbyhistory.getarchive.net

1) *Summa contra gentiles*, Kniha 1, kap. 4:

Či pravdu o Bohu, ku ktorej sa dopátrame prirodzeným rozumom, je vhodné predkladať ľuďom k vereniu.

Keďže teda o božskom bytí existuje dvojaká pravda, jedna, ku ktorej môžeme dospieť pomocou skúmania, ktoré vykonáme prostredníctvom rozumu, druhá, ktorá prevyšuje všetky schopnosti ľudského rozumu; je vhodné ľuďom predkladať obe tieto pravdy, aby v ne verili. Tento bod sa musí najprv vyložiť v súvislosti s pravdou, ktorá je otvorená skúmaniu rozumu; inak by sa možno niekomu mohlo zdať, že keďže takáto pravda môže byť poznaná rozumom, bola by skrze nadprirodzenú inšpiráciu zbytočne daná ľuďom za predmet viery.

V tomto prípade nejde o technické „použitie rozumu“ v teológii, ale skôr o „dvojitú pravdu“ (duplex veritas) týkajúcu sa toho, čo možno poznať o božských veciach, o náboženstve a viere: jednu pravdu, ktorú možno dosiahnuť rozumom, a druhú, na ktorú rozum nestačí, pričom obe potrebovali byť Bohom zjavené, ale z iných dôvodov. Prvá z týchto druhov pravdy (ktorú Tomáš v inom texte nazýva *praeambula fidei*) je naozaj predmetom filozofie – ako racionálnej vedeckej disciplíny, zatiaľ čo tá druhá (zvaná články viery *articuli fidei*) je výhradne predmetom teologického štúdia. Prvý môže študovať aj teológia a v tomto zmysle máme dve odlišné pravdy, ktoré môže teológia študovať: preambuly viery a články viery. A preto táto „dvojitá pravda“ znamená dvojaké použitie rozumu v teológii, ale to nie je explicitne to, o čom tu svätý Tomáš hovorí, a zdá sa, že tu existuje dôležitý rozdiel medzi tým, čo hovorí a tým, ako to tu chápeme.

2) *Summa theologiae Ia*, q. 32, a. 1, ad 2:

Rozum možno k zostaveniu nejakého výroku použiť dvoma spôsobmi: po prvé, aby poskytol dostatočný dôkaz o nejakej zásade alebo princípe, ako je to v prírodných vedách, kde je možné predložiť dostatočný dôkaz napríklad na preukázanie toho, že pohyb nebies sa deje vždy

rovnomernou rýchlosťou. Rozum sa však používa iným spôsobom, keď neprináša dostatočný dôkaz existencie nejakého princípu, ale ako potvrdenie už dokázaného princípu tým, že ukazuje zhodnosť jeho výsledkov, keďže v hvezdárstve sa teória excentriek a epicyklov považuje za platnú, pretože sa ňou dajú vysvetliť vnímateľné prejavy nebeských pohybov; Toto druhé použitie však nie je dostatočným dôkazom princípu, pretože, tieto pohyby by mohla vysvetliť aj nejaká iná teória.

Prvým spôsobom môžeme dokázať, že Boh je jeden; a podobne. Druhým spôsobom prinášame dôvody pre existenciu Trojice; ak sa existencia Trojice považuje za pravdivú, takéto dôvody to potvrdzujú. Nesmieme si však myslieť, že Svätá Trojica je dostatočne preukázaná iba takýmito dôvodmi. Toto sa ukáže, keď zvážime tieto body; že nekonečná Božia dobrota sa prejavuje aj vo stvorení, pretože stvorenie z ničoho je aktom nekonečnej moci. Ak sa Boh komunikuje svojou nekonečnou dobrotou, nie je potrebné, aby zároveň táto dobrota vyvolávala nekonečný účinok, ale aby podľa svojho vlastného spôsobu a schopnosti prijímala božskú dobrotu.

Podobne, keď sa hovorí, že radostné vlastníctvo dobra si vyžaduje partnerstvo, platí to v prípade, ak človek nemá dokonalé dobro: preto sa potrebuje deliť o dobro niekoho iného, aby mal dobro úplného šťastia. Ani obraz v našej mysli nie je dostatočným dôkazom v prípade Boha, keďže náš rozum a Boží rozum sa nechápu univocitne – rovnako. Preto Augustín hovorí (Tract. xxvii. in Joan.), že vierou prichádzame k poznaniu, a nie naopak.

Tu je text pre moderného čitateľa trochu nezrozumiteľný, ale Tomáš hovorí najskôr o dvoch spôsoboch dôkazu. Prvým je apodiktický dôkaz nejakého princípu. V scholastickej filozofii to bol dôkaz, ktorý ukázal, že niečo musí platiť, pretože každé iné riešenie, iný princíp, iná odpoveď je rozporná a preto neplatí. Takáto dôkazová štruktúra je mimoriadne náročná, pretože si vyžaduje kritické preverenie všetkých predpokladov. A jedným z nich je aj úplne základný predpoklad, že ľudský rozum dokáže pravdu poznať. K tejto téme odporúčam vydarenú prácu českého filozofa Jiřího Fuchsa – Iluze skeptiků *Iluze skeptiků – Jiří Fuchs, Knihy z Martinusu*. Garrigou-Lagrange nazýva takéto použitie rozumu demonštratívny. Ak sa taký dôkaz podarí, potom je nevyvrátiteľný. Dnešná logika a empiricky skazené myslenie už s takým postupom neráta.

Druhý spôsob použitia rozumu je dnes obvyklejší a prebieha podobne ako súdny proces. Zhromaždia sa fakty a skutočnosti, ktoré sú vysvetliteľné nejakým spôsobom a čím viac sa ich takýmto spôsobom dá vysvetliť, tým rastie pravdepodobnosť, že daná skutočnosť je daným faktom dokázaná a v konečnom dôsledku sa do úvahy zoberie pravdepodobnosť. Príkladom je dokazovanie evolučnej teórie, ktoré je založené na zhromaždení čo najväčšieho množstva fosílií a biologických skutočností, ktoré možno vysvetliť konceptom evolúcie. A ak sa ich zhromaždí dostatok, je skrátka evolučná teória potvrdená. Lenže všetky tieto fakty sú vysvetliteľné aj teóriou Stvoriteľa. A pokiaľ sa existencia Stvoriteľa neukáže ako rozporná – a teda nemožná, nemožno evolúciu považovať za dokázaný fakt. Sú tu skrátka dve konkurenčné teórie a o ich rozhodnutí musíme rozhodnúť prvým spôsobom. Tento druhý postup nazýva Garrigou-Lagrange ako manifestatívny (*non possunt nec probari nec improbari, sed cum probabilitate suadentur et sola fide cum certitudine tenentur*).

Freska v kaplnke Carafa zobrazujúca triumf sv. T. Akvinského nad heretikmi

zdroj: wikimedia commons

Ak to dáme dokopy, dostávame tri odlišné „použitia rozumu“:

- a) rozum dokazujúci – demonštrujúci božské veci nezávisle od Zjavenia;
- b) rozum ako východiskový bod dokazujúci – demonštrujúci božské veci na základe Zjavenia;
- (c) rozum, nie ako demonštrujúci, ale iba „ukazujúci“ – manifestujúci božské veci.

Tomáš však ponúka ešte jeden text, k tejto otázke:

3) Super De Trinitate, pars 1 q. 2a. 3 co. 3

V posvätnej náuke sme teda schopní použiť filozofiu trojako:

1. *Po prvé, ukázať tie pravdy, ktoré sú preambulami viery a ktoré majú nevyhnutné miesto v teologickej vede. Také sú pravdy o Bohu, ktoré možno dokázať prirodzeným rozumom – že Boh existuje, že Boh je jeden; takéto pravdy o Bohu alebo o Jeho stvoreniach, podliehajúce filozofickému dôkazu, viera predpokladá.*
2. *Po druhé, poskytnúť jasnejšiu predstavu o pravdách viery pomocou určitých prirovnaní, ako napríklad Augustín vo svojej knihe De Trinitate použil rôzne prirovnania prevzaté z učenia filozofov, aby pomohol pochopiť Trojicu.*
3. *Po tretie, odporovať tým, ktorí hovoria proti viere, buď tým, že ukážu, že ich výroky sú nepravdivé, alebo tým, že ukážu, že nie sú nevyhnutne pravdivé.*

Tu máme trochu iné rozlíšenie. Nájde tu verziu použitia (a) a (c), ale máme aj úplne nové použitie filozofie – rozumu, ktorý spočíva vo (d) vyvrátení argumentov tých, ktorí sú proti viere, tým, že preukážeme, že ich argumenty sú buď nepravdivé alebo nedemonštratívne. Takže sa z Tomáša zdá, že máme najmenej štyri rôzne použitia rozumu v teológii.

Toto sa zdá byť východisko pre ďalší výskum toho, čo Tomáš a tomisti k tejto veci povedali. Ak vyššie uvedené porovnáme s posledným významným tomistom Garrigou-Lagrangeom (**Realita, kap. 6**), nájde šesť „krokov“ v teologickom postupe, z ktorých niektoré sa zdajú byť totožné s tým, čo sme identifikovali vyššie.

Kroky v teologickom procese

Na tieto kroky svätý Tomáš poukazuje najskôr v prvej otázke Sumy, po druhé, explicitnejšie, keď hovorí o konkrétnych témach: večný život predurčenie, Trojica, tajomstvá vtelenia,

vykúpenie, Eucharistia a ostatné sviatosti. Rozlišujeme šesť takýchto následných procedúr.

1. Pozitívnu
2. Analytickú
3. Apologetickú
4. Manifestatívnu
5. Vysvetľujúcu
6. Deduktívnu

- a) explicitne zjavených právd;
- b) práve, ktoré neboli explicitne zjavené;
- c) právd zjavených virtuálne.

Obraz Petra Paula Rubensa stvárňujúci modliaceho sa mnícha, pravdepodobne sv. Tomáša Akvinského

zdroj: jenikirbyhistory.getarchive.net

1. *Teológia prijíma depositum fidei a študuje jeho dokumenty, Písmo a Tradíciu, pod vedením učiacej Cirkvi. Ide o pozitívnu teológiu, ktorá zahŕňa štúdium biblickej teológie, dokumentov a orgánov Tradície, rôznych foriem živého Magistéria.*

2. *Ďalším krokom je analýza zjavených právd, najmä tých základných právd, aby sa stanovil presný význam subjektu a predikátu, ktorým je táto pravda vyjadrená. Vezmite si napríklad túto vetu: Slovo sa stalo telom. Teologický rozbor ukazuje, že veta znamená: Slovo, ktoré je Boh, sa stalo človekom. Táto práca pojmovej analýzy sa objavuje v jeho prvých článkoch, keď svätý Tomáš začína novú rozpravu, napríklad o Trojici alebo vtelení. V týchto článkoch budete márne hľadať teologický záver. Nájdete tu jednoduchú analýzu, niekedy gramatickú, ale všeobecne pojmovú, predmetu a prísudku zjaveného výroku.*

3. *V ďalšom kroku teológia obhajuje zjavené pravdy tým, že ukazuje, že buď sú obsiahnuté v poklade viery, alebo že neobsahujú žiadnu zjavnú nemožnosť. Nevyvíja sa žiadne úsilie na pozitívne preukázanie vnútornej možnosti tajomstva. Ak by takáto možnosť mohla byť preukázaná iba rozumom, potom by sa rovnako preukázala existencia tajomstva, pretože Trojica je bytie nie podmienené, ale nevyhnutné. Jediná vec, o ktorú sa tento ospravedlňujúci*

postup pokúša, je ukázať, že v tvrdení, ktoré vyjadruje dogmu, nie je zjavný rozpor. Boh je t
rojediný a jeden. Je „jeden“ svojou povahou a „trojjediný“, pokiaľ túto jedinečnú prirodzenosť
vlastnia tri odlišné osoby.

4. Na štvrtej úrovni teológia používa argumenty vhodnosti, aby osvetlila, nie demonštrovala
zjavenú pravdu. Aby sa teda objasnila dogma, povedzme, o večnom pokolení Slova alebo o
vykupiteľskom vtelení, teológia sa odvoláva na nasledujúci princíp: Boh je svojou povahou
sebarozširujúci; a čím je dobro povýšené, tým dôvernejšie a hojnejšie sa komunikuje. Preto je
vhodné, aby Boh, najvyššie Dobro, zdieľal celú svoju prirodzenosť vo večnom plodení Slova a
aby sa Slovo vtelilo pre našu spásu. Tieto tajomstvá, ako hovorí bežná teologická náuka,
nemožno dokázať a nemožno ich vyvrátiť, a hoci majú presvedčivú pravdepodobnosť, s istotou
sú držané iba vierou.

5. Ďalej sa teológia uchýľuje k explikatívnemu uvažovaniu, aby dokázala, často v najprísnejšej
forme, pravdu, nie novú, ale implicitne obsiahnutú v zjavenej pravde. Tento postup prechádza
od nejasnej formulácie pravdy k zreteľnejšej formulácii tej istej pravdy. Na ilustráciu: vezmite
si vetu, Slovo, ktorým bol Boh, sa stalo telom. Proti ariánom bola takto vyjadrená veta: Slovo,
jednopodstatné s Otcom, sa stalo človekom. Táto jednotnosť s Otcom, nech už niektorí
pisatelia hovoria čokoľvek, je oveľa viac než len teologický záver, odvodený deduktívne zo
zjavenej pravdy. Je to pravda identická, len explicitnejšie vyjadrená, s pravdou, ktorá sa
nachádza v Prológu evanjelia sv. Jána.

Druhá ilustrácia: Ty si Peter a na tejto skale postavím svoju Cirkev a pekelné brány ju
nepremôžu. Tá istá pravda je vyjadrená, len explicitnejšie, takto: Zvrchovaný pontifex,
nástupca svätého Petra, je neomylný, keď ex cathedra vyučuje všeobecnú Cirkev vo veciach
viery a mravov. Táto formula nevyslovuje novú pravdu odvodenú z prvej. V každej vete máme
rovnaký podmet a rovnaký prísudok, spojené slovesom „byť“. Ale jazyk, metaforický v prvom
vzorci, sa v druhom stáva presným, vedeckým.

6a. Opäť platí, že teológia používa zdôvodnenie, nielen vysvetľujúce, ale prísne a objektívne
deduktívne, aby z dvoch zjavených právd čerpala tretiu pravdu, zjavenú inde, často menej
explicitne, v Písme a Tradícii. Tento druh uvažovania, častý v teológii, spája s článkami Kréda
ďalšie pravdy viery, a tak tvorí súbor doktrín so všetkými podstatnými pravdami vo
vzájomnom vzťahu a podriadenosti. Táto doktrína stojí vyššie ako všetky teologické systémy,
dokonca vyššie ako samotná teologická veda. Takto chápeme názov: De sacra doctrina, ktorý
dal svätý Tomáš prvej otázke v Summa theologiae.

Na ilustráciu si zoberme tieto dva výroky: po prvé, „Ježiš je naozaj Boh“, po druhé, „Ježiš je
naozaj človek“. Z týchto dvoch výrokov striktno deduktívnym spôsobom vyplýva tento tretí
výrok: Ježiš má dve mysle a dve vôle. A táto tretia pravda je inde výslovne zjavená, slovami
samotného Ježiša: „Nie ako ja chcem, ale ako ty chceš.“ Záver tohto druhu môže Cirkev
evidentne definovať ako dogmu viery. Uvažovanie nám v takýchto prípadoch dáva pochopenie
pravdy, ktorú sme predtým prijímali iba vierou. Charakteristickým znakom demonštrácie nie
je nevyhnutne objavenie novej pravdy, ale odhalenie pravdy v jej zdroji, jej príčine.

6b. Teológia používa uvažovanie, deduktívne vo vlastnom zmysle, na to, aby z dvoch zjavených
právd vyvodila tretiu pravdu, ktorá nie je zjavená inde, teda nezjavená sama osebe, ale iba v
ďalších dvoch pravdách, ktorých je ovocím. Tomisti vo všeobecnosti pripúšťajú, že takýto
záver, odvodený z dvoch právd viery, je v podstate zjavený, a preto ho možno definovať ako
dogmu. Uvažovanie sem vstupuje len preto, aby spojilo dve pravdy, ktoré samy osebe stačia

na to, aby bola známa tretia pravda. Poznanie tretej pravdy závisí od uvažovania, nie ako príčiny, ale iba ako podmienky.

6c. Napokon, z jednej pravdy viery a pravdy rozumu, teológia, procesom prísne deduktívnym, odvodzuje tretiu pravdu. Takáto pravda, keďže nie je zjavená jednoducho a náležite (simpliciter), je odhalená iba virtuálne, teda vo svojej príčine. Pravda tohto druhu, prísne odvodená, leží v oblasti nie viery, ale teologickej vedy.

URL adresa článku: <https://christianitas.sk/ma-rozum-miesto-v-teologii/>